

A Turán fogalom megjelenése és korai perzsabarát turanisták a 19. század első felében Magyarországon¹

Sárközy Miklós

Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest

KIVONAT

Mint az közzismert, a turanizmus, ez az ázsiai eredetünket hangsúlyozó ideológia, az utóbbi kétszáz évben nagy népszerűsége tett szert. A jelen tanulmány azzal a kérdéssel foglalkozik, mikor és hogyan jelent meg először Magyarországon a Turán kifejezés, és az orientalisztika születő tudománya hogyan gyakorolhatott figyelemreméltó hatást a magyar értelmiség identitására a 19. század elején.

Tanulmányom első részében a Turán kifejezés gyökereire és kontextusára igyekszem rávilágítani az iráni kultúrában. Forrásaink szerint a Turán nevet Nyugat-Európába a 18. század első felében Abū l-Ġāzī Bahādur khívai kán közép-ázsiai krónikájának, a *Šajara-i turknak* a fordítása vezette be. E mű európai fordításai a 19. század elején érték el Magyarországra, és a perzsa hatások beáramlása hamarosan érdekes ötvözet forrásává lett, amelyben a hun-szkíta rokonság régi elképzelése olvadt össze az iráni Turán-fogalommal, ahogy azt a nyugati tudomány felfogta. Az első magyar turanisták (Jerney, Kállay, Pulszky, Maróthy) mind eltökélt perzsabarátok voltak, akiket Turán és Irán perzsa felfogása erősen befolyásolt, s új elméleteket alkottak a magyar őstörténetről, amelyek együtt alapultak magyar elképzeléseken és a kortárs orientalisztika újonnan felfedezett adatain.

KULCSSZAVAK: Turán, Perzsia, turanizmus, korai magyar turanisták

1 Jelen tanulmány a Magyar Művészeti Akadémia Művészeti Ösztöndíjprogramjának támogatásával született meg.

A magyar turanizmus történetének kezdetei igen szövevényesek az 1800 körüli Magyarországon. A turanizmus máig élő fogalom, egyszerre kulturális és politikai terminus. A két aspektus nehezen válik el egymástól és belátható, hogy a turanizmus erős hatást gyakorolt a magyar identitásra a reformkor óta. A 19. és 20. században nagy ismertségre szert tevő szellemi mozgalom nagy hatással volt a magyarság identitására, még ha olykor túlzásokba is esett. Mostani tanulmányommal a korai magyar turanizmus gyökereire szeretnék némi- leg rávilágítani, pár új adattal szolgálni és részben kontextusba helyezni mindazt, ami ezt a szellemi mozgalmat a 19. század eleji Magyarországon elindította.

Mi jelent a Turán kifejezés?

Még mielőtt a témára rátérnék, érdemes pár gondolat erejéig rávilágítani, hogy mit is értünk a Turán szó alatt és e kifejezés hogyan került be a magyar köztudatba. A kérdés tisztázása azért is fontos, mivel e sorok írójának tapasztalata szerint korunk turanista érzelmű szerzői gyakran meglehetősen vázlatosan ismerik a Turán szó eredeti jelentését, még kevésbé annak a magyar kultúrtörténetben való első megjelenéseit.

A pontos nyelvészeti ismeretek segítik megérteni, hogy miért és hogyan vált egy eredetileg a mai Pakisztán egy részét jelölő kifejezés az Oxuson (Amu Darján) túli Közép-Ázsia nevévé, s onnan pedig egy kulturális-ideológiai fogalommá.

A Turán² kifejezés a középperzsa, valamint a korai klasszikus arab-perzsa történeti-földrajzi és perzsa epikus irodalomban született meg és innen indult el hódító útjára. A szó eredetileg a középperzsa *Tuṣrān* vagy *Tuṣyistān* (párthusul Tūristān, görögül Τουρήνη) formában volt ismeretes, legelső előfordulásai Kr.u. 3–4. századi középperzsa feliratokból ismertek, mint például I. Šāhpūhr szászánida király (241–271) híres, háromnyelvű (középperzsa, párthus, ógörög) Ka^aba-yi Zardušt-i felirata³ az iráni Naqš-i Rustamból vagy Šāhpūhr Sakānšāh a Kr.u. 4. század elején élt szászánida herceg persepolisi felirata⁴.

Fontos aláhúzni, hogy a Turán (klasszikus arabul és perzsául: توران vagy طوران) elnevezés a Szászánida Birodalom keleti peremét, eredetileg a mai Pakisztán nyugati részének, a történeti Kelet-Beludzsisztánnak egy részét, a tengerparti Makrān vidékétől északra és a történeti Sīstāntól keletre fekvő hegyvidéki zónáját jelölte. Ez a terület a mai pakisztáni Khozdar (Qoşdār) városának környéke és az 1948-ig fennálló egykori Qalāti kánság kör-

2 A Turán kifejezést végig magyarosan írom a könnyebbég kedvéért. Ugyanígy teszek néhány más, a magyarban meghonosodott kifejezéssel is: Rusztem, Firdauszi. Más esetekben, mint például az arab és perzsa neveknél klasszikus arab/középperzsa, klasszikus perzsa tudományos átírást alkalmaztam.

3 Harmatta 1964. 352, 357. A *Tuṣrān* illetve *Tuṣyistān* alakok I. Šāhpūhr szászánida király (241–271) Ka^aba-yi Zardušt-i felirata 2. és 19. sorában található.

4 Šāhpūhr Sakānšāh Kr. u. 4. század elején élt szászánida herceg persepolisi feliratához l. Akbarzāde 2002, 38–40. A felirat harmadik sorában találkozunk a *Tuṣrān* névvel (Akbarzāde 2002, 39.)

nyékével volt azonos a későókorban és a koraközépkorban. Erre a régióra utal a 10. század végi *Hudūd al-‘ālam* perzsa földrajzi munka is, amikor Sind tartományban, a mai Pakisztán területén említi Turán tartományt (*nāḥiyat-i Tūrān*) és annak városait.⁵

A Turán szó eredeti etimológiáját tekintve talán az óiráni *tura(n)*- kifejezésre megy vissza, amely ‘ellenséges terület, ellenségek lakta föld’ -ként fordítható (vagy szimplán Tūr földjének és ez esetben itt egy személy- vagy törzsi névről van szó) és talán a kései százánida periódus olyan határterületét jelentette, amely egyfajta ütközőállamot alkotott a korabeli Irán és az indiai szubkontinens között.⁶

Homályos és bizonytalan viszont a Turán név kapcsolata a Kr.e. 1. évezredben keletkezett, az *Avesztában*, a zoroasztriánus szent könyvében szereplő vagy onnan származó, avesztai nyelven Tuiryanak hívott (középperzsául Tūrnak nevezett) etnikai-törzsi csoport elnevezéssel és személynévvel. Kétségtelen, hogy a Tuirya népcsoport többnyire az árják (irániak) ellenlábasaire alkalmazott elnevezésként szerepel az *Avesztában*, azon belül az ún. *Farwardīn Yašt*ban (13., 143. és 144. fejezetek), és ez talán arra csábíthatná a kutatót, hogy a Tuirya elnevezést összekösse a beludzsisztáni helynévvel és előzményének tarthassa, figyelembe véve a fenti ‘ellenséges föld’ jelentést.

Mindezek mellett Tuirya (későbbi alakjában Tūr) néven több iráni epikus, félig-meddig legendás személyt is ismerünk, akik vagy az *Avesztában* vagy a pehlevi (zoroasztriánus középperzsa) vagy a koraiszlámkori klasszikus perzsa és arab epikus vagy történeti szövegekben bukkannak fel. Ezt a nevet viseli például a mitikus iráni őskirály Jamšīd egyik fia, sőt Zarathustra próféta mitikus gyilkosa (Tūr-i Brātarwaxš), valamint Zarathustra egyik ellenlábasa is (Tūr-i Aurwāitāsang). Tūr vagy Tūraj nevet viseli az iráni hagyományban a híres epikus hős Firīdūn (Thraētaona) három fia (Salm, Īraj és Tūraj) közül az egyik, akit a klasszikus perzsa epika a turániak legendás őseinek tekint.⁷

Ám itt kell megjegyezni, hogy az Aveszta kodifikációja és szöveghagyománya egyáltalán nem ismert folyamat. A csak a Kr.u. 6. században írásba foglalt, azt megelőzően nagyon sokáig a szóbeli hagyományban terjedő Avesztában szereplő nevekkel kapcsolatban nem egy esetben gyanakszunk szándékos interpolációra, későókori-koraközépkori népcsoportok, fogalmak szándékos ‘visszadatálására’, múltba való visszavetítésére. Mindezek miatt talán arra gondolhatunk, hogy az avesztai Tuirya és Airya (azaz turániak és árják/irániak) elnevezés későókori szembeállítására inkább a klasszikus perzsa, tehát iszlámkori *Turán ver-*

5 *Hudūd al-‘ālam* 125. 27. fejezet 12.§. A *Hudūd al-‘ālam* (‘A világ régiói’) 982–83-ra datált, ismeretlen szerzőségű, preklasszikus perzsa nyelvű nagyon fontos földrajzi munka, a könyvet a mai észak-afganisztáni Gūzgan tartományban uralkodó farīgūnida Abū’l Ḥārith Muḥammadnak (megh. 982) ajánlotta ismeretlen szerzője. A *Hudūd al-‘ālam* a magyarságnak is szentel egy fejezetet (22. fejezet).

6 A Turán kifejezés óiráni etimológiai és középperzsa (pehlevi) történeti-földrajzi háttérével kapcsolatban az adatokat innen merítettem: Nyberg 1974, 195–196.

7 A Turán, a Tūr, a Tuirya kifejezések kontextusával kapcsolatban az adatokat Justí máig felülmúlhatatlan névadatbázisából merítettem: Justí 1895, 328–330.

sus Irán mitikus szembenállás szándékosan archaizált avesztai verziója, ahol Turán az Amu Darja folyón túli, attól északra fekvő területeket jelöli, míg Irán az Amu Darjától délre fekvő területeket. A középperzsa irodalom vége és a klasszikus perzsa irodalom kezdete nagyjából a Kr. u. 10. századra esik, vagyis itt volt egy periódus, amikor a két hagyomány egymás mellett élt, így szinte lehetetlen a kölcsönzések irányának pontos megállapítása.

A következő lépés a Turán szó jelentésváltozásában, hogy az eredetileg a mai Kelet-Beludzsisztán egy részére alkalmazott perzsa eredetű Turán elnevezés a Kr.u. 10. század után feledésbe merül és teljesen eltűnik muszlim forrásaink többségéből⁸. Ugyanettől fogva, tehát nagyjából a 10. századtól számítva jelenik meg a Turán kifejezés egy teljesen más földrajzi terület, az Amu-Darja folyón túli zóna nem teljesen pontosan meghatározott neveként. A két zóna, a mai Kelet-Beludzsisztán és a mai Közép-Ázsia közötti kapcsolat nem teljesen világos a Turán név esetében. A kapcsolatot magyarázhatja talán a Turán szó előbbi említett *'ellenséges zóna'* jelentése. Ez esetleg felveti azt a lehetőséget, hogy egy időben több Turán nevű tartománnyal találkozhatunk a Szászánida Birodalom peremén, hiszen sem Beludzsisztán, sem az Amu Darján túli terület nagy része nem volt huzamosabb ideig a Szászánida Irán része, valamint mindkét terület a szászánidák határterületének számított. Másfelől, a hasonlóság lehet véletlen és származhat nem pontos földrajzi ismeretekből is. Amikor a Turán elnevezés a 11. század elején feltűnik Firdauszí, a nagy klasszikus perzsa költő hőseposzában, a szászánida hagyományokra visszamenő *Sáhnámé*-ban (*Királyok Könyvében*), éppen akkor merül feledésbe a beludzsisztáni Turán neve. A 11. századtól az epikus történetekben a Turán már csak mint egy a szászánidákkal határos közép-ázsiai terület neve maradt fent. Így a periférikusságban megvan a kapcsolat a régi beludzsisztáni turániakkal, másban viszont nem.⁹ A szándékos jelentésátvitel könnyen elképzelhető, de ugyanakkor az is lehetséges, hogy a 11. század elejére megkoptak a Szászánida Birodalom földrajzi beosztásának pontos ismeretei. Az sem zárható ki, hogy a 10–11. századra Közép-Ázsiában jelentős etnikai tényezővé váló török törzsek klasszikus arab és perzsa *'turk'* névalakjának és a Tūr/Turán névnek részleges összecsengése generálta a Turán kifejezés áthelyezését az Oxuson túli területekre. Így lett, így lehetett az Amu-Darján túli Turán a törökség hazája Kr.u. 1000 táján a klasszikus perzsa szerzők szemében. Mindezeket túl érdemes megjegyezni, hogy a *Hudūd al-‘ālam* szerint a 10. század második felében volt egy Turán nevű város is Tūs közelében, Ĥurāsānban, a mai Irán északkeleti részén.¹⁰

8 L. Nyberg 1974, 195–196.

9 A Turán név történeti-földrajzi hátteréhez a koraiszlám periódusban l.: Bosworth 2017. Spooner 1989, 598–610, Barthold 1984, 64–86.

10 *'Tūs nāhiyatist wa andar way šahrakhāst čün Tūrān wa Nūqān wa Barūgūn, Rāygān Bināwidha(?)'*. (*'Tūs egy tartomány, és benne városkák vannak mint Tūrān és Nūqān és Barūgūn, Rāygān Bināwidha(?)'*). *Hudūd al-‘ālam* 90. 23. fejezet 11.§. Az arab írás a magánhangzókat általában nem jelöli, emiatt természetesen az eredeti alakot lehetne *'Tawarānnak'* vagy *'Tawirānnak'* is olvasni, ám ilyen helynevekről Tūs közelében nincs adat, a Tūrān olvasat – úgy vélem – erősen lehetséges a korábbi analógiák fényében.

A koraiszlámkor (Kr.u. 7–11. század) egyben az iráni nemzeti-epikus hagyomány kanonizációjának ideje is, a perzsa *Királyok Könyvében* összegyűjtött korábbi szászánida és más kelet-iráni mítoszok csokrát tekinthetjük az iráni nemzeti irodalmi-epikus kánon keretének, ez pedig meghatározta az ezt követő ezer esztendő iráni kulturális identitását és világnézetét. Mindezek miatt a Turán fogalom a 11. század elejétől fogva kizárólag az Amu Darján túli területeket és a steppevidéket jelentette egyfajta mitikus, félig valóságos-félig legendás módon az iráni hagyományban.

Turán, a közép-ázsiai steppevidék fogalma innentől fogva a két rivális, az Amu Darjától döntően délre lakó irániak és az attól inkább északra lakó törökség szimbolikus vetélkedésének lett a helyszíne, ezt leginkább Firdauszi *Királyok Könyvének* mondáiból¹¹, a gigászi erejű Ruzstem, a Kajánidák és a turáni Afrāsiyāb király csatáiból ismeri az irodalomkedvelő közönség. Firdauszi szerint az 500 évig uralkodó Firidūn király fiai, Salm, Īraj és Tūraj között háború tört ki, amelynek során Tūrajot elűzték az Amu Darján túlra és ő lett minden steppei nomádok királya, aki szüntelen támadta az Amu Darjától délre eső területeket. A *Királyok Könyvében* Tūraj később utódja Afrāsiyāb lett a leghatalmasabb turáni fejedelem, az iráni kajánida dinasztia félelmetes ellenfele. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy a *Királyok Könyvében* a turániak egyáltalán nem negatív figurák, nem démonikus vagy az irániakhoz képest alacsonyabb rendű teremtmények, hanem az irániak méltó riválisai, akik hol győznek, hol pedig alulmaradnak ebben a véget nem érő küzdelemben. E felfogás a 11. századi iráni-török együttélés praktikumára, a városlakó irániak és a többnyire nomád vagy falusi parasztként élő törökség rugalmas kapcsolatrendszerére is némi fényt vetet.¹²

Hogy került a Turán fogalom Európába?

Jelen tanulmányomnak nem célja, hogy a Turán fogalom árnyalatait vizsgálja a Kr.u. 11. század elejét követő periódusban a perzsa és a perszofón¹³ kultúrában. Azt azonban fontos kiemelni, hogy a klasszikus perzsa nyelv ismeretének elterjedtsége, presztízse, a klasszikus perzsa nyelv, a 'kelet franciája' széleskörű ismerete miatt az iszlám világban a koraiszlámkorban kikristályosodott iráni kulturális-nemzeti identitás elemei erősen hatottak az etni-

11 Az iráni nemzeti eposz, Firdauszi *Királyok Könyvének* és az iráni nemzeti hagyománynak kialakulásának máig a legjobb és legalaposabb írás Nöldeke esszéje: Nöldeke 1896–1904, 130–211.

12 Az iráni nemzeti eposz, Firdauszi *Királyok Könyvének* legbövebb magyar nyelvű (bár korántsem teljes) fordítása: Firdauszi 1979. Itt Turán rendszeresen megjelenik mitikus-valós földrajzi területként, mint például Ruzstem kalandjaiban (Firdauszi 1979, 153–161). A magyar nyelvű szakirodalomban Firdauszival kapcsolatban kiemelendő Gaál László kiváló tanulmánya: Gaál 2014, 11–22.

13 Perszofón (perzsaául beszélő, tudó) alatt valójában az angol szakirodalomban igen elterjedt 'Persianate' 'perzsaszerű' kifejezést értem más megfelelő magyar elnevezés híján, mely név a klasszikus perzsa nyelv és irodalom elterjedési területét és kulturális hatósugarát jelöli a Balkán félsziget és az Indiai szubkontinens közötti területen a középkorban és a korajúkorban.

kailag nem feltétlenül iráni, de irániakkal érintkező, iráni kulturális elemeket nagyszámban átvevő balkáni, anatóliai, kaukázusi, közép-ázsiai és indiai területekre is. A különböző török népekre gyakorolt iráni kulturális hatás mára közhelynek számít. Perzsa irodalmi műfajok, mítoszok, szavak egész sokasága került be a 11–20. század közötti premodern török népek többségének kultúrájába a Balkántól Közép-Ázsiáig. A Turán-fogalom ekként széles körben terjedt el, amerre a perzsa és a perszofón kötődésű török irodalmak (oszmán, azeri, csagatáj, khvárizmi) megjelentek, a perzsa hőseposzok mondái is felbukkantak az irániak és a turániak végtelen harcairól.

Magyarország a 16–17. században, a török hódoltság alatt jelentős mértékben a perszofón világ részévé vált. A hódító oszmánok Magyarországra is magukkal hozták a turko-perzsa irodalmi kánont, melynek több bizonyítékát ismerjük. Itt elsősorban a Balkán félsziget, azon belül is Bosznia játszott eminens szerepet a perzsa irodalmi elemek honi terjesztésében. Budán és Pécsen pedig közvetlen bizonyítékai is előkerültek a perzsa irodalom művelésének hátramaradt könyvlisták és perzsa versgraffitik formájában.¹⁴ Firdauszít és más, a Turán nevet használó perzsa és oszmán szerzőket bizonyosan olvastak a hódoltság kori Magyarországon. Ezzel együtt azonban jelen pillanatban nem áll rendelkezésünkre olyan bizonyíték, amely a turáni mondák oszmán kori magyar műveltségbe átemelését bizonyítaná a hódoltság kori Magyarországon. A török-magyar kulturális érintkezésnek vannak irodalmi elemei is, de eddig még nem bukkant fel írásos bizonyíték arra nézve, hogy a Turán név oszmán hatásra terjedt volna el a magyar nyelvben és irodalomban a 16–17. században.

Ennél bizonyosabb, hogy a Turán elnevezés tényszerűen a 18. század elején jelenik meg az európai köztudatban. Mostani ismereteim szerint a Turán-fogalom megjelenése az európai és így a magyar köztudatban is egy közvetlen műhöz, a közép-ázsiai Abū'l-Ġāzī Bahādur közép-ázsiai khívai kán (uralkodott: 1643–1663) *Šajara-i turk* (vagy más néven *Šajarat al-atrāk*, magyarul: *A törökség családfája/származása*) c. csagatáj török nyelvű krónikájához kötődik. Ez a 17. századi történeti munka a történeti szerencsének köszönhetően gyakorolt jelentős hatást a 18–19. századi európai tudományos és részben kulturális életre. Az a tény, hogy a 17. század óta az európai keletkutatás rohamosan fejlődésen ment keresztül, magával vonta új keleti nyelvi források ismeretét, új kéziratok beszerzésének vágyát, és új keleti tanszékek megszületését Európa nyugati részén, majd ezek idővel egyre nagyobb aktivitást fejtettek ki. Eme tevékenységek kiemelkedő része volt a növekvő fordításirodalom, keleti nyelveken elérhető munkák európai nyelveken történő terjesztése.

A Šajara-i turk eredeti kéziratára Tobolszkban tett szert két orosz cári fogságba esett svéd katonatiszt, akik ezt helyi tatárok segítségével elolvasták és lefordították németre a 18. század elején¹⁵. Eme előzmények után vált e krónika ismertté Európában, a Šajara-i turk

14 A Pécsről ismert perzsa nyelvű oszmán kori, de mára már elenyészett graffitikról l.: *Conspectus* 1829, Hammer-Purgstall 1847, 368–369, Haas 1845, 302–305.

15 Abū'l-Ġāzī Bahādur kánról és a *Sajara-yi turk* európai recepciójáról l. Spuler 1985, 292–293.

1726-ban jelent meg Leidenben *Histoire généalogique des Tartars* címmel először nyomtatásban franciául. Ezt a franciára fordított közép-ázsiai csagatáj török munkát tekinthetjük a Turán fogalom megjelenése ősforrásának Európában és Magyarországon is.

Mindezekén túl azt is megjegyezhetem, hogy a Šajara-i turk feltűnése és komoly szellemi hatása nem egyedi jelenség volt a 18. században. Ehhez mérhető hatást gyakorolt például Joseph Deguignes monográfiája is a korban (*J. Deguignes: Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mogols, et des autres Tartares occidentaux, &c. avant et depuis Jésus-Christ jusqu' à présent*, Párizs 1757.).¹⁶ A főleg kínai forrásokon alapuló Deguignes-mű jelentékeny hatást gyakorolt a korabeli európai tudományosságra és közvéleményre is.

E könyvek esetében érdemes megjegyezni, hogy e keleti munkák európai fordításai már igen korán túlléptek a szigorúan vett tudományos kereteken és a jelentéktelen számú orientalistán – témájuktól függően, igen komoly szellemi hatást gyakoroltak a korabeli európai értelmiség, közvélemény identitására, műltszemléletére. Az orientalisztika, mint a korban relatíve új tudomány és a nemzeti-nemzetállami gondolkodás közötti kapcsolatok, a keletkutatás hatása a nemzeti romantikára, a 18. század végére megerősödő nemzeti gondolkodásra jelentősnek tűnik. A 18–19. században erősebb fejlődésnek indult keleti filológia, keletkutatás, a számos addig nem ismert keleti nyelvű forrás fordításokon keresztüli terjedése erősen kihatott a nemzeti identitások fejlődésére is.

Még mielőtt csak a magyarságra mint a keleti filológia révén felbuzdult és múltját illetően új impulzusokat nyert népcsoportra gondolnánk, érdemes itt utalni a szlávokra is. Ezzel kapcsolatban fontos röviden felidézni a pánszlávizmus és az indoeurópai nyelvészet esetét. Az indoeurópai nyelvészet gyors fejlődése, a szankszrit források és az óind mitológia megismerése révén a 19. század eleje pánszlávizmusának vezető ideológusai, mint például az életét nagyrészt Pesten leélő szlovák Ján Kollár (1793–1852) merészen, ám egyben erősen naivan kapcsolatokat véltek felfedezni pogány szláv istenek és indiai védikus istenek között, ezzel mintegy ideológiai muníciót szolgáltatva a korabeli szláv népek büszkeségének.¹⁷ Kollár talán a cseh történész és pánszláv gondolkodó, Josef Dobrovský (1753–1829) nyomán úgy vélte, hogy a pogány szláv istenpanteon védikus eredetű, ahol Szláva valójában a hindu Szvaha istennőnek felel meg, a szláv főisten Perun pedig a védikus Brahmával azonosítható, következésképpen az ősszlávok is valójában hinduk voltak, a szlávok ellenségeiként elkönyvelt germánok pedig buddhisták. A pánszlávizmus nagy előnye volt a szláv népek nagy száma és széles elterjedése, de ennek ellenére mégis szükségét érezték ideológusai, hogy a születő európai orientalisztika eredményeivel, ázsiai nyelv- és néprokonokkal támogassák meg a szláv büszkeség ideológiáját. Mindez fontos adalék a korabeli magyar turanizmushoz is, mely szintén a diadalmas keleti rokonok megtalálásában vélte megjelenni a magyarság jövőbeli boldogulását. Ám a turanisták helyzete nehezebb volt, hi-

16 Deguignes magyarországi recepciójához és követőihez l. Dobrovits 2006, 28–41.

17 Dr. Dušan Deák, a pozsonyi Komensky Egyetem Vallástudományi Tanszéke docensének szíves közlése.

szen ellentétben a szlávokkal, közvetlen nyelvi vagy etnikai rokonaink nem hemzsegték Kelet-Európában, így a keletre tekintés részben kényszer is volt, nemcsak belső igény. Az indoeurópaiak által körbevett magányos magyarság ideológiája lett a turanizmus, előbb tudományos-szellemi alapokon, később részben politikailag is.

A keletkutatás helyzete a turanizmus kezdetén Magyarországon

Amikor a magyar turanizmus kezdeteiről beszélünk, akkor fontos kitérni a 18. század végi magyar keletkutatás típusaira, azokra a körülményekre, melyekben megfogant a magyar turanizmus. Az első fontos megállapítás, hogy 1868 előtt (amikor Vámbéry Ármin vezetésével megindul a keleti nyelvek szervezett oktatása a pesti magyar királyi egyetemen) szervezett formában nem volt keletkutatás, keleti nyelvek oktatása a korabeli történeti Magyarországon.¹⁸ Sem ilyen tanszékek nem voltak, sem erre szakosodott tudományos műhelyek nem léteztek.

E tény persze nem jelenti, hogy ne lettek volna keleti nyelveket művelő magyar vagy magyarországi gyökerű kutatók 1868 előtt. A Pozsonyban az 1830-as években az Evangélikus Líceumban már szanszkritot oktató, Tübingenben tanult Tamáskó István¹⁹ vagy az 1851 és 1855 között a pesti Magyar Királyi Egyetemen oszmán törököt, szanszkritot, arabot tanító szintén tübingeni végzettségű Repiczky János²⁰ üdítő kivételeknek számítottak, de a magyar származású orientalisták többsége hazánkon kívül kereste kenyerét és boldogulását a megfelelő itthoni körülmények hiánya miatt. Uri János arabista²¹ (1724–1796), Dombay Ferenc perzsa-arab nyelvész és tolmács (1758–1810), Reviczky Károly (1737–1793) kiváló perzsa Háfiz-interprettor és oszmán török tolmács vagy Kőrösi Csoma Sándor (1784–1842) választott szakmájukban egyáltalán nem a történeti Magyarországon futottak be tudományos karriert, mivel nem volt hol művelni a keletkutatást 1868 előtt kis hazánkban. A katolikus, protestáns és zsidó egyházi központokban a héber és a klasszikus nyelvek művelése természetesen adott volt, ám aki ennél többet akart tanulni, annak bizony külföldön kellett keresnie a lehetőségeket 1868 előtt.

18 Vámbéry egyetemi oktatói tevékenységéről l. Dévényi–Kelecsényi–Kovács 2013. (letöltés: 2018. január 9.).

19 Tamáskó István (1801–1881) magyar orientalista, filológus, műfordító, szanszkritológus, evangélikus líceumi tanár, göttingeni tanulmányai után egy ideig Pozsonyban szanszkritot tanított. Életéhez és indológiai tárgyú munkásságához l. Thewrewk 1881, 177–191. 275–293.

20 Repiczky János (1817–1855), magyar orientalista, az MTA levelező tagja, előbb Tamáskó István tanítványa volt Pozsonyban, majd Tübingenben tanult keleti nyelveket. 1851-től a pesti Magyar Királyi Egyetemen a keleti nyelvek oktatója, oszmán török, perzsa és arab szövegek magyar fordítója, rövid ideig Vámbéry Ármin tanára is.

21 Uri János magyar orientalista életéről l.: Goldziher 1908.

Ezzel együtt azonban az igény nagyon is megvolt a honi orientalisztika művelésére, és professzionális keletkutatás hiányában mindez teret adott az alternativitásnak. Ám mielőtt ezt dilettánsnak neveznénk vagy rossz gondolataink támadnának erről, fontos leszögezni, hogy itt inkább a korban egymás mellett élő hagyományokról és mentalitásokról van szó. A 19. század első felében alapvetően három egymás mellett élő kelettel kapcsolatos hagyományt emelhetünk ki Magyarországon: egyfelől a magyar nemesség továbbélő és továbbra is erősen ható hun-szkítha eredetmítoszaira kell gondolnunk, melyet akár ‘prototuránizmusnak’ is hívhatunk, mint amely szilárdan és eltökélten hitt a magyarság és diadalmas ókori-középkori keleti népek, birodalmak és kultúrák kapcsolatában. A keleti származás középkori eredetű tézisééről van szó, ez szilárd alapját képezte a korabeli nemesi gondolkodásnak és egyben a magyar nemzeti önazonosság egyik tudati pillérje volt, s számos tudományos vagy irodalmi munkában kapott megfogalmazást a 16. század óta mind katolikus, mind pedig protestáns szerzőknél. A 18. század első feléig elsősorban tudós egyházi szerzők (mint például Pray György) igyekeztek a klasszika-filológia eszközeivel eme hun-szkítha tézisnek tudományos érveket szolgáltatni, és történelmi munkásságuk jó színvonalú opusokat is eredményezett.²²

A magyar romantikus orientalizmus másik 1800 körül szintén létező forrása az Oszmán Birodalom közelsége lehetett. Igaz ugyan, hogy Oszmán Birodalom a 18. század elejére véglegesen elvesztette a történelmi Magyarországot, ám nagyon hosszú ideig még a déli szomszédja maradt. Külön tanulmányt érne meg annak a kérdésnek a feszegetése, hogy milyen mélyen befolyásolta az oszmán kultúra a történelmi Magyarországot 1700 és 1866 között, mivel csak 1866-ban szűnt meg a közös határ a két állam között (ha nem számítjuk a horvát területeket, ahol az 1878-ig oszmán kézen lévő Boszniával továbbra is fennállt a területi kontaktus). A földrajzi kapcsolatok megléte alapján veti fel a továbbra is oszmán kézen maradt Balkán kulturális hatását a korabeli magyar kultúrára 1700 után. Mindez elméletben azt is jelenti, hogy a 19. század első felében éledező magyar amatőr keletkutatás könnyen kaphatott impulzusokat a nagy déli szomszédtól. Az oszmán-magyar politikai kapcsolatok a 19. század második felében politikai okok, a szlávoktól való félelem miatt nagyon erősek és többnyire barátiak lettek, de talán 1850 előtt is megjelenhettek hangsúlyozottan kulturális téren ennek csírái a magyar keletkutatás hajnalán. Igaz, még 1788–89-ben is háború zajlott a Habsburgok és az oszmánok között, mely tény is inkább a kulturális és nem politikai kapcsolatok vizsgálata felé fordítja figyelmünket.²³

A korai magyar keletkutatás hajnalán megjelenő harmadik impulzus a nyugati professzionális orientalizmus beszüremlése volt hazánkba. Ennek földrajzilag legközelebbi forrása a Bécsben 1754-ben Mária Terézia által alapított *Orientalische Akademie*, egy olyan diplomataképző intézet, mely keleti nyelvekben (főleg arab, perzsa, oszmán török, orosz)

22 Pray György magyar őstörténeti munkásságához l. Vásáry 2008a, 153–160. Domokos 1998, 53–54. 72–74.

23 A magyar kultúrára gyakorolt 18. századi oszmán török-magyar hatásokról: Ablonczy 2016, 25.

jártas diplomatákat nevelt a Habsburg monarchiának. Az *Orientalische Akademie* hallgatói között magyarok is voltak, mint az előbb említett kiváló Dombay Ferenc²⁴ és Reviczky Károly²⁵. Mindezekről függetlenül kiemelhetünk tudós klasszikus műveltségű főpapokat és mecénásokat, mint például Klimó György (1710–1777) és Szepesy Ignác (1780–1838) pécsi katolikus püspököket, akik személyes és egyháztörténeti érdeklődésből gyűjtöttek keleti (perzsa, arab, oszmán török) kéziratokat és korabeli nyugat-európai orientalisztikai szakirodalmat is. Rajtuk kívül ismert a magyar irodalom felvilágosodás korában élt egyes nagyjainak, mint például Csokonai Vitéz Mihálynak érdeklődése a keleti irodalmak és azon belül a nagy középkori perzsa költő Háfiz költészete iránt. Ennek hatása Csokonai költészetében bizonyos mértékig kimutatható. Háfiz magyarországi hatása az előbb említett Reviczky Károlytól kezdődik a 18. század utolsó harmadában, a 19. század elején pedig a református Fábián Gábor és Döbrentei Gábor fordítanak Háfizt latinból magyarra.²⁶

Összeségében a magyarországi keletkutatás helyzete 1800 körül – bár vannak figyelemreméltó egyéni kezdeményezések – a magyar turanizmus első hajtásainak megjelenésekor az átalakulás jeleit mutatta és több szellemi forrás hatott rá. Mindez azonban igaz Európa nagy részére is, hiszen a nyelvészet és a keleti filológia alig néhány évtizeddel korábban kezdődött rohamosan fejlődni nyugaton is, és számos nyelvi kérdésben sem 1800-ban, sem pedig a 19. század derekán nem látott még tisztán a tudomány. Az ázsiai nyelvek közül az indoeurópai és a sémi nyelvészet állt a legjobban 1800 táján, miközben az altáji, a finnugor, és egyéb nyelvek kutatása még gyerekcipőben járt. A ‘turáni’ jelző ekként a korai 19. század elején az ‘ismeretlen’ szinonimájának is tekinthető, emiatt nem szabad sommásan és sietve pálcát törni egy-egy amatőr nyelvi ötlet felett. Úgy is fogalmazhatok, hogy a ‘turáni nyelvek’ egy történeti pillanatban a még ismeretlen, homályos eredetű ázsiai nyelveket jelentette az európai tudományban, mindenkit, aki nem indoeurópai és nem sémi nyelveken beszél. De amint majd látjuk, a korai magyar turanizmusra ez sem pontosan igaz, hiszen olykor iráni, tehát indoeurópai nyelveket is turániként fogtak fel honi korai turanistáink. A határok tehát elég átjárhatóak voltak, és emiatt is úgy gondolom, hogy fokozott körültekintéssel kell megítélni a korai 19. századi magyar turanizmus kezdeteit.

Sokkal fontosabb a társadalmi kontextus megismerése és megértése. A keleti tanszékek hiánya, a megfelelő tudományos művek csekély száma megnyitotta a kaput a részben amatőr keletkutatóknak. 1800 után a nemzeti ébredés jegyében magyarországi jogászok, táblabírák, orvosok, katonák kezdtek orientalisztikai kutatásokba. Ám azt is érdemes észrevenni, hogy a két irány, a műkedvelő és hivatásos keletkutatás képviselői is gyakorta egy tőről fakadtak, a tudomány is számos téren gyerekcipőben járt még, nyelvészeti követke-

24 Dombay Ferenc (1758–1810) magyar arabista és tolmács.

25 Reviczky Károly Imre (1737–1793) magyar diplomata és orientalista, a 18. század legjelentősebb Háfiz-interpretátora, latinra fordított Háfiz-ghazaljai komoly hatást gyakoroltak az európai Háfiz-filológiára. Reviczky műveireh l. Tüskés 2010. 497–514, 945–948, 1068, 1078.

26 A magyar Háfiz-fordításokról és Háfiz magyarországi recepciójáról lásd: Sárközy 2017. 25–43.

tetései közel sem voltak kikristályosodva, emiatt amatőrök és hivatalos tudósok nem különültek el élesen 1800 után még jó ideig Magyarországon, az átjárás a két tábor között jelentős volt.²⁷

A Turán fogalom megjelenése Magyarországon

Úgy tűnik, a Turán kifejezés magyarul először írásban zalakapolcsi Domokos Dénes bihari táblabíró 1812 előtt készült kéziratos *Šajara-i turk*-fordításában bukkan fel. A kalandos életű táblabíró életrajza csak vázlatosan ismert, fiatalon sokat utazott és éveig élt Londonban, később Munkácson telepedett le és ott is hunyt el 1812-ben. Seres István kutatásai alapján úgy gondolom, hogy Domokos talán utazásai alatt tehetett szert a *Šajara-i turk* francia fordítására, bár az is lehet, hogy a családi könyvtárban már korábban megvolt, mivel felmenői között is voltak olvasott, nyelveket jól ismerő rokonok. Az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában a Fol. Hung. 708. jelzet alatt találunk egy harminc fólíó terjedelmű kéziratot: ez a *Šajara-i turk* részleges magyar, Domokos-féle értelmezését/fordítását tartalmazza. A kézirat címe: *Bajad: a' Tatárok, Mungálok és Magyarok első időkbeni eredeteikről szölvő értekezések. Tatár nyelvből francziára fordítá Bajád Ur, francziából pedig magyarra Szalá-Kapolcsi Domokos Dénes. (Ms. Sec. XIX.)*. A kéziratot a fordító egyik veje, Ilosvay György családi iratrendezés közben találta meg és 1836. február 15-én küldte meg Horvát István történésznek Pestre. Domokos kéziratos munkája a *Šajara-i turk* kivonatolt fordítás értelmezése. Úgy tűnik, szerzőnk ráérő szabadidejében ültette át a krónika egy részét magyarra, miközben számos helyen átírta, 'magyarosította' a mongol és török neveket a krónikában. A fordítás pontos dátuma nem ismert, a kézirat nem datált, sosem lett publikálva, valamikor 1812 előtt készült a *Šajara-i turk* francia fordítása alapján. Mostani ismereteim szerint itt, ebben a kéziratban maradt írásban bukkan fel először magyarul a Turán kifejezés²⁸

'...és hogy a Gazmienek várását meg büntesse, a kik őtet alattomban segítették, és hogy maga személyesen mellé vévén a fíját, Tokait, menyen a Turan földgye felé, hogy annál közelebből vegyázhasson arra. [...] Tavasz volt, 620dik esztendejében a Hegirának, mikor Gyöngyös Kám meg indúlt a Turan földgye felé, minekutánna elébb mindazokban a megerősített városokban, a melyek az Iran földgye felől vagynak, jó féle vár őrző-seregetket és esmeretes hűségű hadi-tiszteket (fol. 6v) szállított volna.' [...] mikor

27 A témához jó bevezetés, a reformkorban dívó orientalizmus-kultusz jó összegzés az alábbi munka: Staud 1931.

28 Domokos Dénes életrajzát és a kézirat teljes fordítását kiváló tanulmányában Seres István adta közre nemrég: Seres 2005, 164–225. A Domokosra vonatkozó adatok a 170. oldaltól kezdődnek. L. még: Ablonczy 2016, 21–23.

Gyöngyös Kám meg indúlt a Turán földgye felé, minekutánna elébb mindazokban a megerősített városokban, a melyek az Iran földgye felől vagynak, jó féle vár őrző-seregeket és esmeretes hűségű hadi-tiszteket (fol. 6v) szállított volna. (Seres, 192.)'

Az itt idézett szöveg tartalmilag Dzsingisz kán (Domokos szerint Gyöngyös kám) és fiainak közép-ázsiai és iráni 1219–1222 közötti hadjáratáról szól, és a Turán kifejezés az Amu Darján túli területeket jelöli Domokos kissé átfazonírozott verziójában.

Domokos 1812 előtti elszigetelt fordítása mindvégig kéziratban maradt és nem tudok róla, hogy 1836 előtt ezt rajta kívül más is olvasta volna. Mostani adataim szerint a Turán kifejezés az 1830-as években vált – részben hirtelenül – magyar szellemi közkinccsé. Ebben az évtizedben több írásban is visszaköszön a Turán név. Nyilvános publikációban Kállay Ferenc (1790–1861) művelődéstörténész, MTA-tag és nyugalmazott hadbíró használja első alkalommal a Turán kifejezést 'Szónyomozások' című írásában 1835-ben. Kállay a Schedel József által szerkesztett *Tudománytár* egyik 1835-ös számában az Attila és az ármány szavak etimológiája kapcsán mintegy mellékesen utal a Turán kifejezésre.²⁹

'Ha meggondoljuk jól az ármányos szó' eredetét, és értelmét, ha figyelemre vesszük mind azt, a' mit Halling és Hammer az Arimasper hadakozó népről elmondottak, hogy a' csatapiacz több ezer év alatt az Erman föld volt, vagy Ariema, melly Iránt elválasztotta Turántul, természetesebb magyarázatot a' deák arma, armatus szókra nem találunk (159.)'

'Malcolm, perzsiai históriájában a' fejez hunnusokat Hiattila néven említi, kik a' chinai fal' éjszaki része mellől jöttek Turánba, mellyet elvettek a' sákáktól vagy scytháktól ; u. m. az Oxus és Jaxartes folyóvizek közt eső földet. Történt ez a' sassanidák alatt, az 5-dik század' kezdetében, miután, úgy mond, a' perzsa írók nem is említnek Turant, hanem Turkestant. Malcolm őket tatár népnek mondja széles értelmében a' szónak. Nála a' görögök' Scythiája, a' perzsák' Turan földe , a' későbbi Tataria csak egy dolog.' (170.)

A kifejezetten közhelyes kontextus azt sugallja, hogy sem Kállaynak, sem olvasóinak nem szorult magyarázatra a Turán szó, ami ennél korábbi írásos megjelenést sugall, de eddig még nem bukkantam ennél régebbi nyilvános használatára. Kállay a Turán szó magyarázatában John Malcolm (1769–1833) skót orientalista, diplomata Perzsia-történetét³⁰ vette alapul és szorosán követi a klasszikus perzsa irodalom Turán-értelmezését. A poli-

29 Kállay 1835, 159, 170.

30 Malcolm 1827. Meg kell jegyezni, hogy Malcolm szerzősége kérdéses, elképzelhető, hogy e művet egy anonim szerző írta, és a könyv Malcolm neve alatt jelent meg.

hisztor hajlamú, sokoldalúan tájékozott Kállayval kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy későbbi írásaiban több alkalommal foglalkozott indoírani mitológiával és Mithra indoírani istenség kultuszával is, iráni érdeklődése ezáltal nem merül ki csak a Turán fogalom említésében. Kállay terjedelmes dolgozatai Mithra kultuszáról (és egyben a magyarországi Mithras szentélyekről) a korabeli magyar tudományosságban úttörő jelentőségűek, a kor szintjén megírt, sok forrást és régészeti adatot felhasználó munkák, melyben ugyan vannak anakronizmusok és amatőr szövegtételek is, de szerzőjük nem esik túlzásokba. Kállay mára elfeledett iranisztikai dolgozatainak értékelése és több más részben idekapcsolódó tanulmánya mindenesetre még várat magára a mai magyar tudományosságban.³¹

Időben a következő Turánt említő írás Pulszky Ferenc (1814–1897) nevéhez fűződik. A neves történész, régész és politikus, a Nemzeti Múzeum későbbi igazgatója 1839 szeptemberében ‘Iran és Turan’ című írásában az *Athenaeum* oldalain osztotta meg gondolatait a Keletről. Nagyívű esszéjében a Turán kifejezés a fő vezérmotívum, írása pedig már klasszikus turanista alapvetésnek tekinthető elmozdulva a szorosabban vett Turán-fogalomtól, hiszen Pulszky esszéje második felében Turán kapcsán Kelet és Nyugat vagyis Európa és Ázsia vetélkedéséről ír.³² Ezzel együtt a Turán kifejezést Pulszky is a klasszikus perzsa irodalom alapján értelmezi még írása első felében:

‘A’ régi világ’ egyik ős regéje szerint, mellynek viszfénye csaknem minden vallásban lángol, a’ végetlen időből két istenség fejlett ki, Ormosd és Ármány, mind a’ kettő fényisten. De az irigység sötétté tévé Ármányt, ‘s mint Ormosd a’ jónak, úgy lett ő a’ rosznak teremttője, földön, ‘s egekben. E’ két istenség uralkodik a’ múltó felett, ‘s földön ‘s egekben meg nem szűnik harcok. Azonban ezen kiáltó ellenhangok is végre öszhanggá olvadandnak; az emésztő tűz, mellyel Ármány a’ világot eltörteni merényelte, a’ poklot is kitégeti, ki Ármány’ lelkéből a’ roszat; ‘s Mithras, mind a’ két isten’ rokona, a’ napnak nemttője, melly felváltva a’ fény’ és sötétség’ országában mulat, közbenjáró a’ két istenség közt, ‘s midőn őket megbékíti, fényben ‘s világban úszik az újjá’ született világ. Ezen istenharcz a’ földön, ‘s minden ember’ kebelében találja ellenképét, kinek élete harc és kétes szerencsével vívott csata a’ rosz ellen, — a’ léleké a’ testtel, — míg a’ halál ezen ellentételt is feloldja, ‘s test és lélek ős elemeihez visszakerül. Mint az egyes ember’ sorsában, úgy tükrözik a’ perzsák szerint ezen ősrege az emberi nem’ történeteiben is, és így két főhelye van a’ földi hatalomnak Iran és Turan, ‘s két fő uralkodik felette, ‘s egy sem elégszik meg osztályrészével, ‘s végetlen köztök a’ harc. Mert győzessék bár le az egyik, még’

31 Kállay Ferenc három tanulmánya Mithráról 1840-ben jelent meg ugyanabban a folyóiratban: Kállay 1840a, 3–78. Kállay 1840b, 33–86, Kállay 1840c, 3–19.

32 Pulszky 1839, 273–274.

is halhatatlan, mint az eszme, mellynek képviselője, hajlékonyán kibú a' győző' kezei alól, vas buzogány el nem ölheti benne az életerőt, 's a' gyenge törpét egy pillanat rettentő óriássá változtatja. Végre a' csata maga megengeszteli a' bűnt, Turan' vétke a' folyt vérnek tengerében elfojtatik, a' harcz maga megneemesíti a' sötétség országát, 's egy új dicső kor kezdődik, mellynek boldogsága eltörlendi a' régi véridők' emlékezetét. Változó színscillámmal jelenik meg ezer regében a' keleten ezen mélyelmű világnézet, mellyben, mint a' tiszta sugár a' szivárvány' színeiben, rejtezik a' történetek' talányának megfejtése.'

Amint látható, a Turán kifejezést Pulszky is a klasszikus perzsa Irán–Turán szembenállás alapján értelmezi, sőt emellett némi zoroasztriánus vallástörténeti ismeret is felcsillan, 'Ormosd és Ármány' vagyis Ohrmazd és Ahriman, a zoroasztriánus vallás főistene és negatív ellentétpárjának alakjaiban, valamint a jó és a rossz küzdelmének drámai leírásában. Pulszky forrást nem jelöl meg bölcséleti esszéjében, ám szinte bizonyos, hogy ahogy Domokos és Kállay is, nyugati munkákat használt esszéje megírásakor.

Ablonczy Balázs veti fel azt a lehetőséget, hogy a Pulszkyval jó barátságban lévő Jerney János (1800–1855) jogász, utazó és őstörténész (egyben MTA tag) lehet esetleg a fenti Pulszky-eszme-futtatás forrása.³³ Jerney János a korai magyar turanizmus egyik legismertebb alakja, akinek kaukázusi utazásai, irodalmi gyűjtőmunkássága értékesek³⁴, de nyelvészeti munkássága erősen romantikus színezetű. Jerney a párthus-magyar rokonság támogatója, de egyben erősen vallja a régi hun-székítha származástudatot is. Esetében egy egészen halovány keleti nyelvismeret is feltételezhető fiatalkori bécsi tartózkodása alatt, ám ez nem tudta ellensúlyozni saját személyes meggyőződését, amelyben a hun-székítha származástudat egyesült a szkíthának tekintett párthusokkal, akiket Jerney gyorsan magyaroknak minősített. Jerney eklektikus személyiségének egyik forrása talán a korábban emlegetett Horvát István lehetett.³⁵

'Miután személyemen kívül eső okoknál fogva eddig nem sikerülhetett keleti utamra készültömben az egykori Irán és Túrán' minden népeinek régi és legújabb irókboli ismeretét megszerezni igyekezém, nem keresve is föl-tűnt előttem az ázsiai tat néposztály, nevének valódi értelmével együtt' ³⁶

33 Ablonczy 2016, 23.

34 Jerney János munkásságáról legújabban: Péter 2014. 19–31.

35 Horvát István írásai nem nélkülözik a tudományos fantasztikus irodalom elemeit, melyet nem is palástolt a szerző: '*Vadaknak, 's talán örültségnek is látszhatnak előadásaim, mivel szokatlanok, de előre tudni szükséges, hogy nem mind hibás az, a'mi szokatlan, nem mind tsalattatás, vagy tévedés, a'mit még soha nem hallottunk.*' l. Vásáry 2008b, 168–169. Horvátról l. még: Domokos 1998, 93–95.

36 Jerney 1843, 14. 263.

Jerney e megjegyzése már arra utal, hogy a Turán fogalom alig egy évtized alatt komoly karriert futott be a magyar szellemi életben és egyben a magyar értelmiség köreiből élvezett komoly népszerűségét is mutatja, amint azt Pulszky nagyívű esszéjénél is láttuk az előbbiekből. Úgy tűnik, hogy a nyugatról importált perzsa Turán-Irán felfogás és a régi magyar hun-szkítha eszmerendszer elég gyorsan egymásra talált a 19. század eleji magyar értelmiség köreiből. Jerney perzsabarát turanizmusa azonban túllép az Irán-Turán tézis ismételtetésén, hiszen ő volt az, aki Horvát István korábbi e tárgyú ötletei után, részletesen kidolgozta a párthus-magyar rokonság romantikus tézisének. Jerney több alkalommal is hangot adott a párthus-magyar rokonság tézisének írásában, érvelése a romantikus Horvát István-i felfogást követi.

A' magyar nemzet parthiai eredetű, azon parthus nép' ivadéka, melly egykor Rómával a' világhatalmat megosztván, annak vetélytársa nemcsak, ha nem rettentő ellene, 's Azsia' széles tartományainak hatalmas ura vala. Ez a' tétel, melly már régebben megpenditve, némileg vitatva is, de kimerítőleg, annál fogva hihetőségig bebizonyítva nem volt; ez azon föladat, mellyet jelen értekezésben megoldani czélomúl tűztem mint kutatásim végeredményét. (163). [...] A' ki csak féligmeddig jártas nyelvünkben, tudni fogja e' szónak [vagyis a párthusnak – SM] népünk küzt éltenéltét, több rokonértelmű, de mindig egy kutfőbe visszasi-várgó jelentését. Pártolni, elpártolni, pártjátfogni, pártfogolni, pártoskodni, pártotütni jelent' (165) [...] Nem létezik régi történetirő, melly a' parthusokat scytháktól, vagy azok' felekezetéül hirdetett népségtől ne származtatná le, mint tárgyalásunk' alkalmával gyakori idézéseknél mindenki meggyőződhetett; szinte scytha eredetűnek tartatott mindenkor a' magyar nemzet 's annak hiszi és tartja magát; a' közös származat tehát e' részben is megerősítvén, vérrokonságuk jó hitele sok évezred óta ingadozhatlanul áll. (300).³⁷

Jerney élete alkonyán megjelent útirajzában munkássága erősen támaszkodik a Horváth István-féle romantikus elképzelésekre. A párthus népnév és a magyar 'pártol' (amúgy latin eredetű) ige összemosása erős szimbóluma Jerney naivitásának és nyelvészeti tájé-

37 Jerney terjedelmes fejezetet szentel a párthus-magyar rokonság felfogásának. Jegyzetei alapján Jerney az elsődleges forrásokat és a másodlagos irodalmat alaposan ismerte, igaz, írásai nem nélkülöztek erősen romantikus elemeket sem: Jerney 1851, 163–316. A párthus népnév magyar népi etimológiájával és a magyar (amúgy latin eredetű) 'pártos' kifejezéssel vélelmezett kapcsolatnak ötletét már Bonfini felvetette a 15. század második felében. Hogy ez a vélekedés esetleg továbbélt-e a 16–18. században Bonfini és Jerney között, még nem tisztázott. Bonfini adatára Szörényi László professzor úr, a Magyar Művészeti Akadémia rendes tagja hívta fel figyelmemet, akinek ezúton is hálásan köszönöm segítségét. Vö. Bonfini 1995, 49. 1.

kozatlanságának. Ugyanakkor Jerney a klasszikus forrásokat a párthusokkal kapcsolatban alaposan összegyűjti. Persze, azt is hozzá kell tenni, hogy 1840 körül még korántsem állt rendelkezésre minden adat az egyértelműen iráni nyelvű párthusokról. A párthus nyelv alapvető forrásai, mint a niszai osztrakonok, a szászánida feliratok párthus verziói, a manicheus párthus kéziratok 1840 körül teljesen ismeretlenek voltak még, így ezeket Jerney sem használhatta. Jerney összességében sokat olvasott a párthus történelemről, a kor szakirodalmát és a görög-latin forrásokat jól feldolgozta, ám végcélját, a párthus-magyar azonosság tézisét már a párthusokról szóló fejezet első oldalán deklarálta. Ebben meglátásom szerint főleg az örökölt hun-székitha tanok játszhatták nála a fő szerepet, de ezt Jerney kiegészítette a kor erősödő iranisztikai kutatásaival is.

Jerney vélhetően hathatott Pulszkyra, bár Ablonczyval szemben úgy vélem, hogy Jerney és Pulszky ősforrása inkább Horvát István történész (1784–1846) lehetett. Horvát 1825-ös *‘Rajzolatok a magyar nemzet legrégebbi történeteiből’* című opusában virulens példáit látjuk a párthus-magyar rokonság tézisének.³⁸

‘A Magyarok, Kunok, Jászok, Lófejűek, Palócok, Pártusok mindenkor hajdan is szinte úgy egy nyelvű nemzetet tettek, mint ma egy nyelvű nemzetet tesznek. Azonban nem voltak mindenkor, vagy minden lakásokban egy polgári alkotmány és Fejedelem alatt. Tagadhatatlan maradékaik a régi Szittyáknak.’

‘Ha a görög felírású Pártus vagy Paeon pénzeken magyar szavak állanának, volna-e, lehetne-e most kérdés a Magyar Nemzetnek Pártus Eredetéről?’³⁹

Szerzőnk meglehetősen sűrűn és nagy buzgalommal emlegeti a párthus-magyar rokonságot és nem lehetetlen, hogy a párthus-magyar rokonságot valójában Horvát ötlötte ki. Horvátnál azonban hiányzik az irániság említése, a párthusokra mint ‘szittyá’ alapon feltételezett rokonokra tekint, akikkel a magyarság egyivású. Mindezek mellett azonban feltűnő, hogy Horvát eme művében és később sem használja a Turán kifejezést, mivel Horvát vélhetően vagy nem ismerte a Turán kifejezést, vagy annak erősen iráni karaktere okán (esetleg a Horvát által nem túlságosan kedvelt német indogermanisztika miatt) nem tartotta tézisébe illeszthetőnek a Turán fogalmat a magyar-szittyá-párthus rokonság megkonstruálásakor. A Turán szó hiánya Horvátnál megerősíti fenti gyanúmat, hogy a Turán kifejezést csak az 1830-as években került be egyértelműen a magyar szellemi életbe, előtte viszont elvétve volt ismeretes (Horvát *Rajzolatai* 1825-ben jelent meg).

Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy Horvát és Jerney erős iranisztikai alapú tézise a turániságról és a párthus-magyar rokonságról még nem a csúcspont a korai magyar tura-

38 Horvát 1825 (letöltve: 2018. február 17.).

39 Horvát 1825.

nisták perzsabarátságában. Itt meg kell emlékezni Maróthy Istvánról, akit egyébként Jerney is jól ismert és hivatkozott is rá:

‘Maróthy István szegedi születésű hazánkfia, ki huzamos ideig Perzsiában tartózkodása alatt, mint Feridun Mirza tábori orvosa az egész országot, sőt Afganisztánt is bekalandozá, A’ múlt 1842-ik évben rövid időre hazáját ’s rokonait meglátogatván, bő tapasztalásairól tett némi közleményei közt, miket velem Maróthynek Stambulai visszautazása után, az ő testvére, hit-es mérnök Maróthy Mátyás közle, azt adá elő Perzsiáról: hogy annak népe két főfelekezetre oszlik, mellynek egyike „Élődő” másik „Taot” nevet visel. Amaz sátorokban lakó vándornép, azért magyarosan élődőnek mondatik; emez állandó helyen házakban tartózkodik, ’s régebbi faj, vagy talán őslakosok; nyelvében is több hasonló szavakat vehetni észre a’ magyaréhoz, mint az élődőkében. Kelendő pedig a’ taot nevezet egészen a’ Himalaja hegyekig. Innen ered a’ tótok neve, ugy monda, mert az ide költözött, sátorokban lakó magyarok a’ házakba lakott szláv népet a’ perzsiái tatokhoz hasonlósságból nevezték tót-nak.’⁴⁰

Jerney idézete – azon túl, hogy többek között a magyarországi szlovákságnak is sikeresen felfedez egy iráni rokont a mai Iránban élő tát népcsoport esetében – ráirányítja a figyelmet a perzsabarát magyar turanizmus legjelesebb tagjára: Maróthy Istvánra (1799–1846). Jelen tanulmányomnak nem célja Maróthy István életútjának ismertetése, mivel ezt már korábban több alkalommal megtettem⁴¹. Így vele kapcsolatban – itt és most – csak a leglényegesebb pontokat emelem ki. Maróthy István szegedi orvos és a magyar őstörténet iránt erősen érdeklődött. Maróthy kapcsán nyugodtan beszélhetünk egy szegedi ‘keletbarát családi háttérrel’ és feltételezhetjük a nagy hatású Dugonics András (1740–1818) író és piarista atya szellemi hatását is, hiszen Maróthy István a szegedi piarista gimnáziumban tanult, ott, ahol egy generációval korábban még Dugonics tanított. Ki kell emelni, hogy Maróthy egész szegedi családja osztotta keleti érdeklődését és bizonyos mértékig művelte is azt. Fivére, Maróthy Mátyás (1791–1850) mérnök kéziratban maradt török-német nyelvtant és glosszáriumot írt. Maróthy sógora, Nátly József (1801–1871) táblabíró szintén írt magyar őstörténeti tanulmányokat. Maróthyék családi barátja volt Jerney János és a korábban említett, Vámbéry Ármin oszmán török tanáraként is ismert Repiczky János is, aki épp Szegeden, talán Maróthyék biztatására jelentette meg *‘Keleti órák’* című arab, perzsa és oszmán török versfordításaiából álló antológiáját 1848-ban. Maróthy István családja talán legezotikusabb tagja volt. Maróthy István egyetemi éve alatt orvostudományt és vélhető-

40 Jerney 1843, 263. Maróthy István Firidün Mirzā (meghalt: 1854) kádzsár herceg udvari orvosa volt Perzsiában, Tabrizban és Sírázban 1834 és 1838 között.

41 Sárközy 2006, 137–142.

en autodidakta módon keleti nyelveket tanult és jó barátságot ápolt a Pulszkyval, Jerneyvel és a Horváttal is kapcsolatban álló Vörösmarty Mihállyal.⁴²

Maróthy perzsabarát turanista volt, és feltevése szerint a magyar őshazát Perzsiában kell keresni, a magyar nyelvet pedig a perzsával kell rokonítani. Maróthy István 1825 és 1841 között előbb az Oszmán Birodalomban majd később a kádzsár kori Perzsiában töltött be magasrangú orvosi posztokat, karrierje csúcsán Mohammad sah idején (1834–1848) Maróthy István az iráni hadsereg főorvosa is volt.⁴³ Maróthynak az iráni Persepolisből, a híres óperzsa palotavárosból fennmaradt egy nevét tartalmazó graffitije 1839-ből.⁴⁴ Maróthy tehát Horváthoz és Jerneyhez hasonlóan a mai Iránban vélte megtalálni a magyarok rokonait és elődeit. Jerney azonban Maróthy abban tesz túl, hogy a magyar nyelvet is megpróbálja rokonítani a perzsával. Ő tehát nemcsak néprokonságot, hanem nyelvrokonságot is feltételez a magyarok és a perzsák között egy fivéréhez írt levelében:

‘A perzsákkal a legnagyobb társalkodásban volt a magyar, a török ámbár 150 évig osztályozott a Magyaron, mégis tudtomra egy szavát se fogadta el ezen utálatos ellenségnek... [...] inkább a törökök kölcsönözték hajdan az ázsiai magyaroktól és a régi perzsáktól, minthogy ezen szavak a régi zend és pehlevi nyelvekben mind megvannak. Így kell venni a többi rokon értelmű szláv és egyéb szarmata fajta szavakat is, minthogy ezek is ezektől származtak el. [...] Mi a’ régi Magyarok lakhelyét illeti, világosan mutatják hazánkba lett érkezésekkor, a’ megtelepedett helyek, ugyan azon nevekeni elnevezései, mellyekben Ázsiában laktak ú. m. Abád, Aracs, Arad, Batanya (Ék-batana) Csan, Csepel, Maroth, Belgrád, Csongrád vagy is Csongerd. A gerd és grád között csak a szarmatás pergő kiejtés a’ különbség de a’ lényeg egy, Cson régi perzsa nyelven annyit tesz mint kert, kerítés vagy vár, ebből ki tetszik, hogy Csongerd Beigérd vagy Csongrád, Belgrád nevét nem a’ szarmatáktól vette, hanem ázsiából mégpedig a’ régi Magyaroktól, és ó perzsáktól valók, hát a’ Béla királyok a’ tótoktól

42 Maróthy és Vörösmarty barátságáról Bálint Sándor tanulmányában olvashatunk bővebben: Bálint 1967, 113–122. Bálint itt azt feltételezi, hogy Maróthy ihletője lehetett a Zalán futásának. Bálint szerint Vörösmarty ’Stettner Györgyhöz írt 1825. augusztus 27-én és szeptember 28-án kelt leveleiben így ír magáról: „Hajh, csak tizenhat esztendő koromtól fogva nevelhettem volna mostani ésszel magamat: Maróthy most nem menne maga, s én nem tépelődnék gyávaságomon.” A másikban: „Mily boldog Maróthy, miért nem tanultam az ő mesterségét, nyelvét. Elmennék a Jegkekhez, hogy fagyasszanak meg. El Kaukázushoz, hogy temessen el, itt elholt testemnek fájni fog a föld is.” Bálint 1867, 113. Ablonczy utal rá, hogy Vörösmarty turáni érdeklődése érzékelhető az Átok c. 1832-ben született versében, mely költemény talán az inkább a 20. századra kiteljesedett ’turáni átok’ legendájának lehetett a csírája. Ablonczy 2016, 26. Vörösmarty és Maróthy kapcsolatához l. még Staud 1931, 130–133.

43 Maróthy életéről l. Toldy 1848, 167–168. Sárközy 2006, 137–142.

44 Sárközy 2006, 141.

kapták neveiket? A régi perzsa várak most is gerdnek neveztetnek. Ezekről másszor többet⁴⁵

Maróthy azzal együtt, hogy nézetei a magyarság iráni eredetéről egészen világosak, nem tűnik túlzottan grafomán szerzőnek. Alig néhány levél maradt utána némi személyes iratanyag mellett. Nem tudjuk, hogy tervezte-e nézeteinek tételes megírását. Miután 1841-ben visszatért Perzsiából nagybetegen, egy ideig még Konstantinápolyban praktizált orvosként, de számottevő irodalmi tevékenységet láthatóan nem űzött, míg végül Szegeden hunyt el 1845-ben.

A vele kapcsolatos csekély, de fontos iratok egyike a fenti, fivére által megőrzött konstantinápolyi levéltöredék 1830 körüléről. A nyilvánvalóan romantikus nyelvészeti elképzelések tükrözik, hogy Maróthy már Perzsiába érkezése előtt elkötelezetten vallotta a magyarság és a magyar nyelv perzsa rokonságát. Ez a levél egyúttal arra is rávilágít, hogy Maróthy nemcsak újperzsa, hanem egy bizonyos szinten középperzsa ismereteket is elsajátíthatott már isztambuli tartózkodása idején vagy korábban, egyetemi éve alatt. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában és kéziratárában őrzött Maróthy hagyatékban vannak utalások Maróthy autodidakta módon végzett preiszlám iráni filológiai tanulmányaira is.⁴⁶

Összefoglalás

A perzsabarát magyar turanizmus Maróthy és Jerney munkásságában jut a csúcra. Mindehhez kellett az 1830-as években divatossá vált Turán fogalom is. A Turán kifejezés és a klasszikus perzsa mítoszok Iránról és Turánról nagy érdeklődést váltottak ki a korabeli magyar értelmiség egyes részeiben. A turanizmus legkorábbi fázisában azonban azt láthatjuk, hogy szerzőink jobban ragaszkodnak a Turán fogalom eredeti szűkebb jelentéséhez történelmileg és a magyarok eleit is ebbe az alapvetően az iráni világhoz kapcsolódó kulturális miliőbe helyezik bele (Irán-Turán, pártus-magyar rokonság, perzsa-magyar nyelvrokon-

45 MTAKK (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye) Maróthy István Történeti Napló 8–10. 1. levél.

46 Maróthy kézíratos hagyatékában háromféle iratanyagot találunk: 1. Az első magyarul írt perzsa nyelvtan és perzsa-magyar glosszárium. 2. Keleti nyelvek ábécéinek, betűinek gyakorlatai, Maróthy középperzsa (pehlevi), kopt, szanszkrit és akkád ékírásos szövegeket próbált saját hasznárára gyakorolni írásban. 3. Maróthy kivonatai, összefoglalásai különböző iráni és indiai vallási munkákból, melyek többé-kevésbé kötődtek a zoroasztrianizmushoz: így például a *Dasātīr-i asmānī* (Mumbai 1818/19), melyet Āzar Kaywān 16. században élt zoroasztrianus pap írt, aki az un. *išrāqī zoroasztrianus irányzat vezetője volt. De Maróthy jegyzetei között fellelhetjük az 1809-ben megjelent Dabistān-i maẓāhib* című Indiában kiadott perzsa nyelvű misztikus vallástörténeti munka (Mumbai 1809) és egy bizonyos *Kitāb sarr al-asrār* (A titkok titkának könyve) kivonatait is. Ez utóbbi munka egyelőre nem egészen pontosan határozható meg. MTAKK Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Maróthy István Történeti Napló 8 r. 10. sz.

ság tanai). A törökséggel, indiaiakkal, japánokkal, mongolokkal és másokkal vélelmezett rokoni kapcsolatok csak 1850 után vagy még később születnek meg a turanista táborban. A perzsabarát magyar kulturális turanizmus 1850 után jóval kevésbé népszerű gondolat mint 1850 előtt, bár elszórtan akadnak hívei, mint például a Pécsen élő Mátyás Flórián, sőt a perzsabarátság irodalmi elemként Arany Jánosnál is megjelenik, aki Firdauszi csodálójaként a magyar hősepikát a *Királyok könyve* alapján óhajtotta megújítani.⁴⁷ De eme későbbi fejlemények túlmutatnak mostani tanulmányomon. ■

47 Ablonczy 2016, 25. Arany János és Firdauszi kapcsolatához lásd az alábbi nagyon fontos tanulmányt: Szörényi 2019.

BIBLIOGRÁFIA

- Ablonczy 2016.** Ablonczy Balázs: *Keletre, magyar! A magyar turanizmus története*. Jaffa kiadó, Budapest, 2016.
- Akbarzāde 2002.** Akbarzāde, Dāryūš: *Pahlavi inscriptions (inscriptions, coins, seals, sealing impression)*. Pazineh Press, Tehran, 2002.
- Bálint 1967.** Bálint Sándor: Maróthy István orvos, Vörösmarty diákkori barátja. *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményei* 43. (1967) 113–122.
- Barthold 1984.** Barthold, Vasilii Vladimirovich: *An Historical Geography of Iran*. Princeton University Press, Princeton, 1984.
- Bonfini 1995.** Bonfini, Antonio: *A magyar történelem tizedei*. Ford. Kulcsár Péter. Balassi Kiadó, Budapest, 1995.
- Bosworth 2011.** Bosworth, Clifford Edmund: Turān. In: *Encyclopaedia Iranica online edition*. <http://www.iranicaonline.org/articles/turan>, 2011.
- Conspectus 1829.** *Conspectus almae dioecesis Quinque-Ecclesiensis pro anno a Christo nato M. DCCC. XXIX. concinnatus*. Trattner, Pest, 1829.
- Dévényi–Kelecsényi–Kovács 2013.** Dévényi Kinga – Kelecsényi Ágnes – Kovács Nándor Erik: Vámbéry Ármin (1832–1913). <http://vambery.mtak.hu/hu/07.htm> 2013.
- Dobrovits 2006.** Dobrovits Mihály: Deguignes Magyarországon. In: Dobrovits Mihály (szerk.): *Az előkelő idegen. III. Nemzetközi Vámbéry Konferencia*. Lilium Aurum, Duna-szerdahely, 2006. 28–41.
- Domokos 1998.** Domokos Péter: *Szkitiától Lappóniáig, a nyelvrokonság és az őstörténet kérdéskörének visszhangja irodalmunkban*. Universitas, Budapest, 1998.
- Firdauszí 1979.** Firdauszí, Abulkászim Manszúr: *Királyok Könyve*. Ford. Devecseri Gábor. Magyar Helikon, Budapest, 1979.
- Gaál 2014.** Gaál László: Az ezeréves Firdauszí. In: *Dr. Gaál László fordításai, Firdauszí Sáhname, a Királyok Könyve – részletek, Perzsa költők versei*. L. N. L. Kiadó, Karcag, 2014.
- Goldziher 1908.** Goldziher Ignác: *Uri János*. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből 20. 7.). Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1908.
- Haas 1845.** Haas Mihály: *Baranya földirati, statistikai és történeti tekintetben*. Lyceumi Könyvnyomó Intézet, Pécs, 1845.
- Hammer-Purgstall 1847.** Hammer-Purgstall, Joseph von: Némelly Pécs' környékén találtató török, arab és perzsa feliratokról. *Akadémiai Értesítő* 7. (1847) 368–369.
- Harmatta 1964.** Harmatta János (szerk.): *Ókori Keleti Történeti Chrestomathia*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1964.
- Horvát 1825.** Horvát István: *Rajzolatok a magyar nemzet legrégebb történeteiből*. Petrózai Trattner Mátyás, Pest, 1825.
- Hudūd al-‘ālam.** *Hudūd al-‘ālam min al-Mašriq ilā’l-Mağrib*. Ed. Manūčihri Sutūda, Teherán, 1340/1962.
- Jerney 1843.** Jerney János: A’ szlávok tót nevéről, *Tudománytár* 7. (1843) 14. 263.

- Jerney 1851.** Jerney János: *Jerney János' keleti utazása a' magyarok' őshelyeinek kinyomozása végett. 1844 és 1845.* I–II. Magánkiadás, Pest, 1851.
- Justi 1895.** Justi, Ferdinand: *Iranisches Namenbuch.* N. G. Elwert, Marburg, 1895.
- Kállay 1835.** Kállay Ferenc: Szónyomozások. In: Schedel József (szerk.): *Tudománystár* 5. (1835) 147–174.
- Kállay 1840.** Kállay Ferenc: Mithra Tiszteletéről 's Mithra emlékekről a' Magyar Honban. *Tudományos gyűjtemény* 24. (1840) IV. 3–78. *Tudományos gyűjtemény* 24. (1840) IX. 33–86, *Tudományos gyűjtemény* 24 (1840) X. 3–19.
- Malcolm 1827.** Malcolm, John: *Sketches of Persia, from the journals of a traveller in the East.* J. Murray, London, 1827.
- MTAKK.** Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Maróthy István Történeti Napló 8 r. 10. sz.
- Nöldeke 1896–1904.** Nöldeke, Theodor: *Das iranische Nationalepos.* In: Christian Bartholomae et al. (szerk.): *Grundriss der iranischen Philologie*, vol. 2. Karl J. Trübner, Strassburg, 1896–1904. 130–211.
- Nyberg 1974.** Nyberg, Henrik Samuel: *A Manual of Pahlavi: Glossary.* Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1974.
- Péter 2014.** Péter János: Jerney János (1800–1855). In: Örsi Julianna (szerk.): *A Jászkunság tudósai 1. Scholars of Yas-Cumania vol. 1.* Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület, Szolnok, 2014. 19–31.
- Pulszky 1839.** Pulszky Ferenc: Irán és Turan. *Athenaeum*, IX. 1. 18. sz. (1839. II. félév) 273–279.
- Sárközy 2006.** Sárközy Miklós: Magyarok Persepolisban. Vámbéry és kortársainak emlékei az Achaimenida palotaváros árnyékában a 19. században. In: Dobrovits Mihály (szerk.): *Az előkelő idegen. III. Nemzetközi Vámbéry Konferencia.* Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2006. 130–151.
- Sárközy 2017.** Sárközy Miklós (szerk.): *50 ghazal – غزل ۵۰.* Pécsi Testvérvárosi Egyesület – Magyar Pen Club, Pécs, 2017.
- Seres 2005.** Seres István: „Gyöngyös-kám”-tól „Batu mongol-magyar hadjáratá”-ig (Abulgázi Bahadir és Rasidaddin krónikáinak első magyar kutatói). In: Dobrovits Mihály (szerk.): *A kísérlet folytatódik, II. Nemzetközi Vámbéry Konferencia.* Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2005. 164–225.
- Spooner 1989.** Spooner, Brian: Baluchistan i. Geography, History and Ethnography. In: *Encyclopaedia Iranica*, Vol. III, Fasc. 6, 598–632, 5 Routledge and Kegan Paul, New York, 1989. 598–632.
- Spuler 1985.** Spuler, Berthold: Abu' l-Gāzi Bahādor Khan. In: *Encyclopaedia Iranica*, Vol. I, Fasc. 3, Routledge and Kegan Paul, London, 1985. 292–293.
- Staud 1931.** Staud Géza: *Az orientalizmus a magyar romantikában.* Sárkány Ny., Budapest, 1931.

- Szörényi 2019.** Szörényi László: Arany János és Firdauszí. In: Sipos János (szerk.) *Keleti hatások és motívumok a magyar művészetben*. Magyar Művészeti Akadémia Kiadó, Budapest, 2019. 241–255.
- Thewrewk 1881.** Thewrewk Árpád: Tamáskó István, *Egyetemes Philologiai Közlöny*, vol. 5. (3) (1881 március) 177–191. 275–293.
- Toldy 1848.** Toldy Ferenc: Magyar Akadémiai Értesítő. *Társalkodó*, 21. (1848) 167–168.
- Tüskés 2010.** Tüskés Gábor (szerk.): *Magyarországi gondolkodók, 18. század, Bölcsészettudományok I.* (Magyar remekírók Új folyam.) Kortárs Könyvkiadó, Budapest, 2010.
- Vásáry 2008a.** Vásáry István: Az őstörténész Pray. In: Vásáry István: *Magyar őshazák és magyar őstörténészek*. Balassi Kiadó, Budapest, 2008. 153–160.
- Vásáry 2008b.** Vásáry István: Őstörténet és nemzeti tudat a reformkorban. In: Vásáry István: *Magyar őshazák és magyar őstörténészek*. Balassi Kiadó, Budapest, 2008. 161–174.

ABSTRACT

Advent of the term ‘Turan’ and the first persophile Turanists in early 19th century Hungary

As is well-known, Turanism, an ideology promoting Asian ancestry, has enjoyed widespread popularity in Hungary in the past two hundred years. This paper addresses the question of when and how the word Turan appeared in Hungary for the first time and how nascent Oriental studies exerted a remarkable influence on the identity of the Hungarian intelligentsia in the early 19th century.

In the first part of our paper I try to shed light on the roots and context the term Turan enjoyed in Iranian culture. According to our sources, the term Turan was introduced to western European circles in the first half of the 18th century through translations of the *Šajara-i turk*, a Central Asian chronicle penned by Abū’ l-Ġāzī Bahādur khan, the ruler of Khiva in the 17th century.

It was the early 19th century when European translations of this work reached Hungary, and the influx of Persianate influences soon created an interesting amalgam where ancient ideas of Hunnic-Scythian Hungarian ancestry were blended with the Iranian concept of Turan as it was perceived by western scholars. The very first Hungarian Turanists (Jerney, Kállay, Pulszky, Maróthy) were all enthusiastic persophiles, heavily influenced by Persianate ideas of Turan and Iran, and who constructed new hypotheses on Hungarian ancestry relying on Hungarian ideas along with newly discovered data of contemporary Oriental studies.

KEYWORDS: Turan, Persia, Turanism, early Hungarian Turanists